

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 57-58 (1971-1972)

Vorwort: Per l'annala finala digl Ischi tradiziunal
Autor: [s.n.]

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 14.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Per l'annada finala digl Ischi tradizional

Pliras circumstanzias han ritardau la comparida dil davos Ischi tradizional. Las lavurs ch'el cuntegn corrispundan al spért che ha regiu adina els Ischis dil vargau. Pliras lavurs dadas sperasgiu e danvonz spetgan sin outra levada.

Ils sis redactors digl Ischi, cun Caspar Decurtins alla testa, redegend 1897 igl emprem numer, suandaus dals professers Pieder Tuor, Ramun Vieli, Giusep Demont e Guglielm Gadola, han tuts luvrau el medem senn, cun entginas modificaziuns resultontas da differenta derivonza spirtala, da diyers studis e tempra personala. Ina caussa han tuts vuliu: carschentar, nobilitar e mantener nies lungatg e nossa cultura alpina. Enteifer quest lartg e vast pensum general veva igl Ischi, sper outras publicaziuns, la missiun de porscher al pievel romontsch lectura divertenta, instructiva en buna e correcta viarva romontscha.

Ils sis redactors han en quels 75 onns buca mo giu la satisfaziun dils numerus ed engrazieivels lecturs, mobein astgau cultivar las relaziuns cun ils scribents dil temps e de diyers intschess viado en nossas valladas, mo er stuiu perseguitar il moviment cultural sin tuttas varts, dar egliadas ella litteratura dil passau, far stem dil svilup linguistic, tecnic, economic, politic e religius. Els ein era stai engaschai sco fundators e confundators d'organisaziuns ed uniuns culturalas e linguisticas. Igl ei era stau clar a tuts che la scola romontscha seigi il liug adattau per la cultivaziun de nies lungatg entras buna lectura, belletristica e scartiras de tempra instructiva, educativa e scientifica.

A tuts ils redactors han quellas entschattas e continuaziuns, stretgs contacts cun spérts variiai, dau anim e dau caschun a fritgeivla collaboraziun, instradau novas ed impurtontas enconuschientschas. Tuts ils redactors, in sco l'auter, han mai saviu engraziar avunda als gidonters sincers, als scribents per lur agids e susteniments. Ils redactors han era beinspert encurschiu che quels che scrivan, magari ugliai ed intimai, formeschien in ravugl tut special, ina grappa viva ed activa, che stoppi vegnir tenuta allerta adina, mantenida creativa. Ils scribents che fan impurtonta part della cuminonza romontscha, che lavuran cun talent e success, de buna e libra voluntad, formeschan in pugn de partenza per ina dellas grondas e numerosas aziuns enteifer il moviment romontsch.

Buca tuts ils redactors ein stai de medema promptadad, mo tuts incantai de lur lavur de redactor, entrai en uffeci cun pli grond entusiassem e curascha che quei ch'els ein parti da lur incumbensas. Quels svaris han mai dependiu dals sempels lecturs leuora ellas val-

ladas, anzi, dalla munconza de susteniment e capientscha davart las uniuns, da singuls criticasters, magari senz'atgna energia de sez scafir enzatgei. Sche il redactor stat el center d'in ferm e serrau rudi d'immortals, beinvulents, mo era pinai cun gits paliats de tuttas uisas, che laghegian sin cuntegns e fuormas fasierlias, tussegassen bugen libers meinis ed improvas de libra expressiun, tangheschan finanzas ed execuziuns: quei tut ein veglias historias, e pertuccan il character e la posiziun d'in redactor cun agen tgau, posiziun aviarta sin tuttas varts.

Il redactor less far bia e bein. Mo il lenn schuber e schit crescha buca siper mintga caglia. Ils meinis schebein ina contribuziun seigi buna, representativa, passabla, ni insumma dign'avunda de publicaziun, sedivergeschan considerablamein. Che partischontadad, nun-objectivadad giogan ina rolla ei nuot niev. Da l'autra vart vegn savens emblidau che la naziun romontscha ei pintga, sto secuntentar cun quei che crescha e verdeghescha, magari mo sin glera e sablun. Ins lai strusch vegnir endamen che in bi matg de flurs stoppi consistier tier nus de pliras diversitads alpinas, de flurs grondas e pintgas, de tutta fuorma e colurs. Cuntentar l'entira raspada romontscha ha num Vus! Mintga ovra, seigi ella d'aventada sco de far nuot, scurlada orda bunas mongias, ni fatga cul suadetsch della fatscha, deigi haver las lètgas de far part dil grond matg de flurs de nossa littertura romontscha. Quei che la vacca rufida sdrappan cauras e nuorsas. Tut ha sia vivonda. In grond e bi matg po era vertir enqual puppen e pop sec en siu miez. Era quels anflan lur simpatias.

En quei smugl d'interess e de legitimai svaris de gust e de vale-taziun, subsista il meglier il redactor robust, independent ed el medem temps diplomat. Quei ei ca dau a tuts. Encunter rampins dat ei mo paucas jarvas medicinalas!

Igl ei per semeglia buca dil tut entelgeivel per tgei motivs in Caspar Decurtins ha a siu temps bandunau la redacziun de siu agen organ. 1905 banduna el la tiara romontscha per s'installar de professer all'universitad de Friburg. Duront in decenni ha el giu empruau de tener igl Ischi sigl ault de semegliontas revistas neolatinas d'autras tiaras. En siu Comiau digl Ischi 8, 1906, engrazia el a ses collaboraturs, dat ina clara noziun dils principis che han dirigiù el en sias lavurs de redactor, aschunschend: «Beinsavens ha la critica alzau siu tgau, mo nus havein mai seschau influenzer dad ella, fideivels al plaid dil grond Florentin: *Va tia via e lai paterlar la gliעד.*» — 1906, ils 18 de settember, cun caschun della 12avla radunonza della Romania a Mustér, vegn la redacziun digl Ischi confidada a prof. Pieder Tuor. Ins intervegn denter auter: «Igl onn vargau (1905) ei staus per la Romania oravontut in temps de

reconquista e reorganisaziun. Ils dus onns precedents haveva l'uniun pitiu dal treranos — la radunonza dils 1905 era buca vegnida convocada, negina prestonza legitima steva pli alla testa, las finanzas fuvan sclavinadas, igl Ischi en retard . . . La reorganisaziun ei daven-tada surtut tras la *radunonza generala a Mustér*, la reconquista prin-cipalmein tras *l'otgavla annada digl Ischi* redigida meisterilmein da Dr. C. Decurtins.»

Prof. Pieder Tuor dat perdetga de quei niev catsch, publicond gia 1907 siu emprem numer cun l'introducziun: *Nossa mira*, che menzio-nescha denter auter: «Nossa finamira ei buca de procurar ina lectura per cuntentar las marveglias ni scatschar la liunguriala, mo ual aschi pauc scrivin nus mo per filologs ed erudits de nossa tiara ni d'au-tras, aunc bia meins per ils perderts, ils quals vegnan suenter che nossa mumma romontscha ha fladau siu davos vierv ad ir suenter ils fa-stitgs de siu operar, *nus scrivin per il pievel, sco el viva e braha en nossas muntognas*. Nus lein dar ad el in pavel sanadeivel, che con-forti e promovì senza esser memia grevs a siu stumi.» — Quels plaids ein stai secrets cun caschun dell'emprema midada de redacturs digl Ischi. Ein quels plaids aunc oz vers, suenter 70 onns? Ha ei dau spostaments considerabels el patertgar?

Prof. Tuor banduna la redacziun cugl Ischi 20, 1926, senza in spe-cial comiau. R a m u n V i e l i surpren l'incarica de redatur ils 12 de settember 1928: «Nus vein acceptau cun tschaffen giuvenil quest ho-norific incaric, cartend de saver cheutras survir al pievel romontsch ed a siu lungatg.» Era el vul vegnir cun lavurs belletristicas senza tralaschar tractats de caracter scientific en fuorma populara. Ed el concluda sia introducziun: «Sche nos giavischs serealiseschan, ei igl Ischi tut semplamein il cudisch della patria grischuna.» — Cun la 25avla annada, 1936, banduna Vieli la redacziun. El scriva: «La plonta digl 'Ischi' ei carschida senza ch'ella havess purtau mintg'onn fretgs. Ins sa deplorar quei cal de produenziun litterari ed ins vegn a sespruar d'evitar quei egl avegnir . . . In pievel pign sto sedustar pli ch'in grond e ferm encunter il tissi materialistic pertgironde ses beins culturals sco la poppa dils egls.» Ramun Vieli finescha sia contribu-ziun culs plaids: «Nunsavend ademplir tenor giavisch igl uffeci de redatur digl Ischi, havein nus remess quel alla Romania.»

Las annadas 26 e 27 (1938, 1940) redegia G i u s e p D e m o n t. El scriva denter auter en *Nies salid al lectur*: «En vesta dellas im-mensas rihezias spirtalas dil tschespet romontsch ei il pensum dil redatur digl Ischi en sesez veramein ideals . . . Per saver arver ils rehs scazis de nossa cultura romontscha e porscher els en in organ litterar drova ei denton l'intensiva collaboraziun de tuttas forzas qualificadas.» — Suenter duas annadas tschessan ils scazis, e prof.

Vieli vegn elegius per la secunda gada redactur digl Ischi, ch'el vul salvar mo per treis onns. En numer 30, 1943, scriva el en sia *Remarca redazionala*: «Concludend la tiarza annada de mia secunda redacziun, ch'ei la trentavla de nies organ, engraziel jeu als premurai e fideivels collaboraturs sco als fideivels lecturs per lur susteniment e lur beinvuglientscha. *Las trenta annadas digl Ischi ein in monument che plaida in impressionont lungatg per tgi che sa e vul capir...*» (15 de fevrer 1944).

Igl empren de fevrer 1945 annunzia il niev redactur, prof. Guglielm Gadola, en siu: *Al lectur*, la comparida digl Ischi 31, 1945. Onn per onn arrivian ils numers da sia redacziun e da sia plema, en tut 18 annadas, tochen che sia anetga mort, ils 12 de fenadur 1961, interrumpa sia lavur.

Professor Guglielm Gadola ei bein staus denter tuts ils redacturs il pli perseverau e hanau. El ha empruau de far sia lavur senza mirar ni dretg ni seniester. Sia moda populara de scriver veva nundispi-teivlamein avantatgs per igl Ischi, sco era per siu Glogn. Mo era sia egliada pitgiva vegn beinduras stratga da siu esser. Ina liunga brev de cumiau, mai publicada, presenta gia 1959 ses motivs de demissiu, engraziend a ses collaboraturs, in per in. El ha lu tuttina continuau sia lavur per vegnir sut tetg cun las lavurs gia preparadas, atgnas e jastras.

Nus vesein che era in sempel organ romontsch ha sia historia, giavinonta, murdenta, che passa tortas, dutgs e puozs, che va per temps d'in bi plaun ora, rasaus cun las pli bialas flurs, lu forsa, tut anetgamein dal Nauschapass giuado, per secavistrar siado els englars e grass pustgets, sur greppa e sfendaglias. In cordun filatschau vegli mantener la buna direcziun a tuts che suondan, che vegnan e passan sco redacturs e collaboraturs, preservar ils viandonts da turnighels e dulba via, da faulsas pesentinclas.

Il redactur partent ha redegü en 12 onns 10 annadas digl «Ischi», ils numers 48—58, 1962—1972. En ses arcuns schaian lavurs per silmeins 2 ulteriuras annadas. Il redactur partent ei segiramein buca staus curdaus en ina stagiun de rosas. Auncallura, quellas paucas mo vessamein contonschiblas, las spinas perencunter biaras, liungas e gittas, mo buca avunda per stinschentar tutta veta. El ei setenius ed untgius sco'l ha pudü vid il cordatsch, palpond savens en hazras stgiradetgnas. Nus lessen concluder noss'introducziun cul medem patratg de Ramun Vieli suenter la 30avla annada, 1943: «*Las 60 annadas digl Ischi ein in monument che plaida in impressionont lungatg per tgi che sa e vul capir.*» — e tut quei ei vegniu prestau da tschun redacturs e da biars collaboraturs, scribents e poets romontschs, el decuors d'otgonta onns!

Las lavurs de quest numer digl Ischi

La renaschientscha e la renovaziun della novella e raquintaziun ein ils davos onns vegnidas instradadas da *Donat Cadruvi*. In bi exempel de sia plema lingiera: *Brevs ad in Magistrat*, dat danovamein perdetga de sias numerusas pusseivladads litterarias. Igl ei commovent co las semplas brevs d'in pign scrinari a siu anteriur conscolar a Pradira ed ussa grond Magistrat ella capitala, anflan il dretg tun, la grazia e creanza de reiver en clar patratg viasiado tier igl auldtitgau amitg. Senza smanis e direzias contonscha el auncallura la delicata problematica della vera cumpurtonza denter pievel, magnats ed autoritads.

Tuttenina — culla tschunavla brev — rumpan ils contacts denter ils dus umens. L' Janetga mort dil scrinari ha tschuncau tut, mo ils patratgs statui en sias brevs, sia fina ironia, sia moda semplia de perschuer, de scarplir neuado nunsufficienzas, occupeschan vinavon nies intern. Ils patratgs exponi en quellas brevs ein strusch scumbiglieivels. Els ein quels digl autur. Igl inschignus artifices della brev supponida distanziescha, relativescha, dimensionescha la perschuer expressiva, fundamentescha l'expectoraziun. Gion Paul Cumin, filosof e realist enina, serinforzescha da sia vart, cun delegar e prender sustegn en ses meinis da tiarzas persunas. Aschia sa el renfatschar als magistrats cun dubla autoritad lur suroraviadad els contacts cul pievel, igl isar davart igl Augsegner vias pli vedras ch'il veder testament en caussa autoritad, als oraturs politics e pegliavuschs ch'els scudien strom e paglia avon ravugls cavortgs d'unions e societads. Nozzas e battens mo sappacu in el vitg. Tgi sa puspei dar nova veta? Segiramein buc quels della vanagloria, era buc las bahaultschas dils tups che vivan d'illusions. — Nus considerein quellas brevs per ina pèrta ella culana dellas lavurs da *Donat Cadruvi*. Las *Brevs ad in Magistrat*, ein vegnidas consignadas 1972 alla redaziun digl Ischi.

De tut outra structura e cuntegn ei la cuorta historia: *La glisch dil carner*, da *Arnold Spescha*. Ei setracta d'in'ovretta de gronda tensiun e concentrasiun. Ella entscheiva e finescha culla construcziun stereotipa: «Jeu sun en stanza 18, mo quei ha negin'impurtonza. Partiziun B, quei ei decisiv.» Alla fin della historia vegn aschunshiu: «Ils cass grevs ein en A.» Pia: buc il numer, mobein la categoria ei d'impurtonza! Denter quellas duas constataziuns de cuviarta semova duront 2 onns ina remarcabla acziun, stgira e clara, brausla e tschurventonta, plein dubis e precisadads, cun entschattas carschentas da fleivels impuls de voluntad ad in destin de veta hanada, stinada, terribla.

All'entschatta stat ina dispeta pervia d'in vau tras l'Acla sut. Vaus che spartan dat ei era el maneivel santieri, denter las fossas. Ils vaus ein de gronda impurtonza. Il temps, l'ura clutger cun sias lonschettas, morts, tgeina e cavazzas stantan en remarcablas relaziuns culs fatgs imaginai. Mintga pass dil temps e svilup duront ils dus onns vegn statuius, exact, cun tgisàs! Bia stat en dubi ell'exactadad. Mo tut quei para buc impurtont, era buca il sgurghigliar della fontauna, il gat che passa sperasvi. Impurtont il vau sclariu, il regl, il giavisch de veser adina puspei la glisch

che compara denter las 12 e l'ina el carner. Furschar ils egls, il frunt, gèsta per sedeliberar dalla glisch, gida igl emprend. Las notgs ed ils gis s'enter la comparida ein mintgamai trests. La glisch vegn pli e pli stinada, s'identifichescha culla persuna sin finiastra. La glisch vegn cudizzonta, entscheiva a daventar sorprendenta, denton adina temporalmein enteifer la limita dellas 12 e l'ina.

Mo tuttenina ei tut semidau! La dispeta pervia dil vau pareva d'esser liquidada, senza success. Las dudisch, la glisch vegn spitgada. Mo quei veva impurtonza. Tgei sorpresa! Ella era gia leu e spetgava sezza. L'uniun fuva perfetga. L'otra sera la medema scena. Ella spitgava.

Il fenadur arriva. Il pitent dat en quella cametschadad in'egliada tras la finiastra giun carner. Tgei ves'el? La glisch dil carner gia allas 9. Ella spitgava, ferma e gagliarda. Per l'emprema gada regia il sentiment ch'ella disturbi. Ils tiarms dil temps ein stuschai. L'uniun ei disfatga, la battaglia entscheiva. La glisch persequitescha sia preda gi e notg cun ses radis mortals, la fatscha sgarscheivla. El anfla negin vau per la fuigia. Tut ei van. E lu vegn stgir... «*Jeu sun en stanza 18 ... Ils cass grevs ein en A.*»

Sur della lavur: *Vigeli Pally dellas Islas*, da Ursus de Medéll, duvrein nus buca piarder bia plaid. Ursus de Medéll ei negin auter che igl enconuschent scribent cultural Carli Giger de Curaglia... Las paginas 33—42 dattan entgin sclariment sur dell'ovra sco era sur igl autur, arvan enqual porta a novs studis sur della complexa persuna de Vigeli Pally e ses biografs.

Ils *Aforissemes romontsch* ein screts da P. Ambros Widmer. Aforissemes: patratgs spirtus e de fuorma concentrada. Igl autur dat pli bia peisa a buna capientscha che sin spirtusadads excessivas, lignusas. Els pertuccan informaziuns sur dil lungatg e la cultura romontscha. Ambros Widmer ei enconuschents per sias contribuziuns criticas en gasettas e revistas. Menziun speciala meretan sias lavurs sur la Val Medel.

P. Iso Müller ei sededicaus si'entira veta culla historia claustrala. Il proverb: «Daguot e daguot fan puoz» dat il senn per sia metoda de luvrar. Studis specials numerus che porschan il fundament per la vasta sintesa de sias ovras pli voluminusas. Il tetel de sia lavur en nies Ischi secloma: *La scola claustrala 1804—1833*. Era sia davosa lavur: Pader Placi Spescha, comparida avon cuort, Desertina, resumescha en 200 paginas veta ed ovra d'in claustral.

Igl Ischi d'uonn ha era reservau in ton spazi per igl art. Augustin Maissen interquera minuziusamein la «Casa cun igl Um de fier» a Sumvitg, ch'el tschaffa sut il tetel: *Art mural sursilvan 1570—1970*. Sper la historia della casa e famiglia stattan el center igl art mural e l'architettura della casa. L'illustraziun indispensabla per la capientscha dil senn ornamental, deriva dagl autur. Ina bibliografia ed in fragment de genealogia concludan la lavur.

Clau Maissen ha giugau ina gronda rolla gia ella lavur de Sur Felici Maissen: Ils embrugls confessional-politics el Grischn da 1670—1674 (Ischi 52, 1966). Egl Ischi ded oz entra Sur Felici Maissen en in niev capitel della historia de quei um: *Clau Maissen en Val-*

tellina. Tenor sias retschercas ei Clau Maissen staus in um tuttavia scolaus, de gronda savida, che vegn delegaus en delicatas missiuns era cun gronds umens della politica. La fama dil sbier e potentat vegn refutada. La contribuziun: *Clau Maissen en Valtellina*, cumpeggia era illustraziuns. Il portret en ieli de Clau Maissen digl onn 1664, ei en possess de dr. Victor Maissen a Küsnacht/Turitg. Las differentas brevs derivan dagl *Archiv cantonal* a Cuera.

En sia lavur: *Plaidoyer encunter la faulsa antitesa «Teolog—Baselgia»*, fa Sur P. Ursicin Derungs uorden en embrugls, metta sin pantun noziuns e distincziuns scumbigliadas. Igl artechel ei vegnius screts avon enzacons onns. Savend che las ideas fan sin quei camp spertas viultas, savess ins dubitar dell'actualitad de questa lavur. Denton: metter en uorden caussas che paran zanistradas, ei en uorden adina. —

La muria moderna, da Gion Arthur Manetsch, muossa cul det vi sin plagas e biergnas de nies temps, caschunadas entras faulas disposiziuns e paupra mentalitad. Tuts ils temps han scaffiu e disfatg. Mo oz para tut schi potenziau, che las disviaziuns rescun cul temps de vuler satrar la carstgaunadad. Cun far attents il lectur sin buns e schliats exempels sesereinan las testas. Nova orientaziun, mesiras adattadas ed in critic secuntener enviers svilups e tecnicas surdimensionadas, paran ina buna via d'arivar alla vera mesira. Promover in niev patertgar en quei senn, ei in dils fervents postulats digl autur.

Christian Collenberg dat en sias: *Reflexiuns davart critica ed interpretaziun della litteratura romontscha*, siu pareri sur las differentas modas de critica enteifer nies intschess, sclarescha las pusseivladads de critica, las difficultads che s'imponan per saver tschaffar en moda sufficienta la complexitad dil spért litterar. Las treis poesias: «Vigelgia», «Svanir» ed «Al vent» fuorman en plirs risguards ina specia de trilogia. In cuntegn lignus po esser per lecturs de fuormas tradizionalas senza grond gudogn. Fuorma e patratg fuian cheu da vias isadas. En bia modas ein bunas ovras pusseivlas.

Paul Duff ei in versau um dellas alps. En: *Nossas alps ier ed oz* sparta el cun inschign e savida il niev dal vegl, giudicond bien e schliet, tscheu e leu. La lavur ei vegnida scretta avon enzacons onns. Oz vess Paul Duff segiramein aunc d'aschunscher e de precisar beinenqual caussa. Cun: *Poesia e prosa* ei Paul Duff staus representaus egl Ischi 55/56.

Biars onns experiencias immediatas dattan alla lavur: *Meteorologia — Climatologia*, da P. Flurin Maissen, ina valeta tut speciala. Il sut-tetel secolma: *Cuoz de sulegliadas*. Da quei cuoz dependa per gronda part il clima d'ina cuntrada. Co il cuoz vegn fastisau e nudaus, demuossan era tabellas che sebasan sin stedias controllas e notificaziuns.

Benedetg Caminada ei in enconuschent um dil teater. Sias ideas, savens fetg originalas, ein resultats d'ina gronda esperienza sco scaffider ed arranschader de numerus tocs de teater.

Igl Ischi finescha cun ina *Undrientscha a Sur G. B. Sialm*, da G. A. Manetsch, fatga cun caschun della surdada dil «Premi Radio» a nies enconuschent poet e scribent sursilvan.